

Gotfrid Vilhelm Lajbnic

NOVI OGLEDI O
LJUDSKOM RAZUMU

*Preveo s francuskog
dr MILAN TASIĆ*

Beograd, 2010
DERETA

KNJIGA I

O UROĐENIM POJMOVIMA

Glava I

POSTOJE LI UROĐENA NAČELA U LJUDSKOM DUHU?

FILALET. Pošto sam u Engleskoj obavio posao i u povratku prešao more, pomislio sam odmah da vas posetim, gospodine, ne bih li obnovio naše staro prijateljstvo i zabavio vas sadržajima obojici veoma priraslim za srce, pošto smatram da sam o tome prikupio nova saznanja za vreme mog dugog boravka u Londonu. Nekada, kada smo u Amsterdamu živeli veoma blizu, obojica smo sa velikim zadovoljstvom ispitali načela poniranja u suštinu stvari. I mada su se naša mišljenja često razlikovala, sama razlika bi uvećavala zadovoljstvo pri razgovoru, a suprotnost u gledištima nije stvarala nikakvu neprijatnost. Vi ste se priklanjali Dekartu i gledištima slavnog pisca *Istraižvanja istine*,¹ ja sam pak nalazio da su shvatanja Gasendija,² onako kako ih je objasnio g. Bernije,³ lakša i prirodnija. Sada se osećam veoma ojačanim u svojim pogledima, pošto sam pročitao sjajno delo, čuvenog Engleza (imam čast da ga lično poznajem), inače više puta izdavano u Engleskoj, pod skromnim nazivom: *Ogled o ljudskom razumu*. Veoma se radujem što ono uskoro izlazi na latinskom i francuskom jeziku, da bi tako još više bilo od koristi. Čitajući ga, naučio sam mnogo od njega, kao i prilikom raz-

¹ Nikola Malbranš (Nicolas Malebranche) (1638–1715); njegovo najčuvenije delo je *Istraživanje istine* (1674).

² Gasendi (Gassendi) (1592–1655), čuveni filozof, koji je stao nasuprot aristotelovske tradicije; istoričar i branilac epikurejstva.

³ Fransoa Bernije (François Bernier) (1620–1688), francuski filozof, pisac *Priručnika Gasendijeve filozofije* iz 1674.

govora s njegovim autorom, koga sam često sretao u Londonu, a katkad i u Otsu (Oates), kod leđi Mašam⁴ (Milady Masham), dostojne kćeri čuvenog Kadvorta,⁵ velikog engleskog filozofa i teologa, autora jednog intelektualnog sistema, od kojeg je ona nasledila sklonost ka razmišljanju i ljubav prema naukama, (što se vidi i iz samog poznanstva s piscem *Ogleda*). I pošto su ga neki poznati naučnici napali, imao sam zadovoljstvo da pročitam odbranu koju je jedna veoma skromna i oštromna gospođica napisala o njemu,⁶ uz one što ih je i sam sačinio. Ovaj autor, uopšte, sledi sistem Gasendija, koji se u osnovi podudara s Demokritovim: smatra da postoji prazan prostor i atomi, veruje da materija može da misli, da uopšte ne postoje urođene ideje, da je naš duh *tabula rasa* i da ne mislimo u svakom trenutku. Čini se, isto tako, da je sklon da se složi s većim delom prigovora koje je Gasendi uputio Dekartu.⁷ Oboгатio je i ojačao taj sistem mnogobrojnim lepim primedbama, i ja ne sumnjam da naša strana neće trijumfovati nad svojim protivnicima – peripatetičarima i kartezijancima. Upravo stoga vas pozivam da pročitate tu knjigu, ako to još niste učinili. Ako pak jeste, jako vas molim da mi iznesete svoje mišljenje o njoj.

TEOFIL. Radujem se što ste se posle dugog odsustva vratili, uspešno završivši svoj važan posao, puni zdravlja, što ste sačuvali prijateljstvo prema meni i što istrajno težite, s jednakom revnošću, istraživanju najvažnijih istina. Ja sam, sa svoje strane, ništa manje, nastavio da razmišljam u istom duhu i verujem da sam kao i vi izvukao iste koristi, a možda, ako se ne varam, i veće, jer je to meni bilo potrebnije, budući da ste vi bili napredniji od mene. Vi ste se više interesovali za teorijsku filozofiju, ja sam pak u većoj meri naginjao moralu. Ali sam sve više i više bivao ubeđen u veliku korist koju moralu omogućavaju zdrava načela jedne istinske filozofije, pa sam počeo da ih proučavam s većom usrdnošću, zašavši u za mene

⁴ Lokova prijateljica, koja ga je za vreme njegove poslednje bolesti primila u svoj dom, starajući se o njemu; između 1703. i 1705. godine dopisivala se s Lajbnicom.

⁵ Kadvort (Cudworth) (1617–1688), prvi predstavnik platoničarske škole u Kembridžu (Cambridge), pisac *Istinitog intelektualnog sistema svemira* (1678).

⁶ Reč je o Ketrin Trotter-Kokbern (Catherine Trotter-Cockburn), koja je 1702. objavila jednu odbranu Lokovog *Essay-a*.

⁷ Up. *Pete prigovore* s Dekartovim *Razmišljanjima*.

sasvim nove misli. Na taj način mi imamo osnovu za dugotrajno zadovoljstvo međusobne izmene zapažanja. No, moram da vam saopštim jednu novost, a to je da ja više nisam kartezijanac, ali sam više no ikada dalje od vašeg Gasendija, čije znanje i zasluge inače priznajem. Na mene je delovao jedan nov sistem, o čemu sam pročitao nešto u časopisima Pariza, Lajpciga i Holandije,⁸ kao i u sjajnom rečniku g. Bejla (Bayle) u članku o Rorariju (Rorarius), pa otada mislim da sam stekao nov pogled na suštinu stvari. Čini se da taj sistem miri Platona s Demokritom, Aristotela s Dekartom, sholastičare s modernim filozofima, a teologiju i moral s umom. Ovde se sa svih strana uzima ono najbolje, a potom ide dalje od drugih. Tu se nalazi racionalno objašnjenje povezanosti duše i tela, u šta sam sumnjao pre toga. Istinska načela stvari ja vidim u supstancijalnim jedinicama koje ovaj sistem uvodi i u njihovoj harmoniji, ustanovljenoj prvobitnom supstancijom. Nalazim tu zadivljujuću jednostavnost i jednolikost, pa se može reći da je svuda i uvek reč o istoj stvari, sa različitim stepenima bliskog savršenstva. Sada razumem šta je imao u vidu Platon, shvatajući materiju kao nesavršeno i prelazno biće, a šta je hteo da kaže Aristotel sa svojom *entelehijom*, šta znači obećanje jednog drugog života, koji je dopuštao Demokrit, po rečima Plinija,⁹ u kojoj su meri skeptičari bili u pravu kada su govorili protiv čula i u kome su smislu, prema Dekartu, životinje odista automati, a da sve one, prema opštem mišljenju svih ljudi, imaju duše i osećanja. Kako valja racionalno objasniti gledišta onih koji su život i opažaje pripisivali svim stvarima, poput Kardana,¹⁰ Kampanele¹¹ i naročito pokojne grofice Konvej,¹² platoničarke, kao

⁸ Lajbnic je objavio niz članaka u *Journal des savants* iz Pariza, *Acta eruditorum* iz Lajpciga, kao i u *Nouvelles de la République des Lettres*, koja je Bejl izdavao u Holandiji.

⁹ Up. Plinije Stariji, *Hist. Nat.*, VII, 55, 189,

¹⁰ Đeronimo Kardano (Geronimo Cardano) (1501–1576), matematičar i lekar, italijanski filozof koji je naročito u svojoj raspravi *De subtilitate* (1552) razvio izvesnu animističku teoriju svetlosti i toplote.

¹¹ Kampanela (Campanella) (1568–1639), italijanski filozof-utopist; u svojoj raspravi *De sensu rerum*, pripisivao je svim bićima u prirodi osećanja.

¹² Grofica Konvej (Connaway), engleska književnica i filozof, član platoničarskog krugu u Kembridžu, pisac filozofskih tekstova, objavljenih 1690.

i našeg pok. prijatelja g. Franciska Merkurija van Helmonta¹³ (iako njegova teorija obiluje nerazumljivim paradoksima), zajedno s njegovim drugom pok. g. Henrijem Morom.¹⁴ Ili kako prirodni zakoni (čiji je veliki deo bio nepoznat pre ovog sistema) proističu iz nadmaterijalnih načela, a da se sve ipak u materiji razvija na mehanički način; u tome spiritualistički pisci koje sam upravo pomenuo greše sa svojim *arheima*, kao što su to činili kartezijanci misleći da nematerijalne supstancije menjaju, ako ne silu, ono barem smer ili pravac kretanja tela; međutim, u smislu novog sistema, duša i telo u potpunosti zadržavaju (svako) svoje zakone, a da se ipak jedno potčinjava drugome, koliko je to nužno. Najzad, razmišljajući o ovome sistemu, otkrio sam da postojanje duša i osećanja kod životinja ne sprečava ljudske duše da budu besmrtno ili, bolje reći, da ništa nije povoljnije da ustanovi našu prirodnu besmrtnost od prihvatanja da su sve ljudske duše po prirodi neiščežljive (*morte carent animae*¹⁵), ne bojeći se da će nas to dovesti do teorije o ponovnom rađanju duša, jer ne samo duše već i životinje ostaju i ostajuće da žive, da osećaju i da delaju: tako je svuda i oduvek, kao što sam već rekao. Samo što su stanja u životinja više ili manje savršena i razvijena i ne postoje duše potpuno odvojene od tela, dok mi, koliko je to moguće, imamo jednu čistu duhovnost nasuprot našim organima, koji pak nikakvim delovanjem ne bi mogli da poremete zakone naše spontanosti. Nalazim da ovo učenje otklanja prazan prostor i atome bolje nego što to čini sofizam kartezijanaca, koji je zasnovan na tobožnjem poklapanju ideje tela s idejom protežnosti. Ovde uviđam red i harmoniju u svim stvarima, s one strane svega što smo dosad imali: svuda organska materija, ništa prazno, neplodno, negirano, ništa preterano jednoobrazno, sve raznoliko, ali s redom; kao i, što prevazilazi svaku maštu, ovde je cela vasiona u umanjenom vidu,

¹³ Francisko Merkurije van Helmont (Franciscus Mercurius van Helmont) (1618–1699), teozof i alhemičar, izdao dela svoga oca Jana Baptista (Jan Baptist), čuvenog lekara i hemičara. Širio je učenje o *arheima*, kao načelima života i kretanja, koja pripadaju organizmu, o čemu nešto dalje govori i Lajbnić.

¹⁴ Henri Mor (Henry More) (1614–1687), engleski filozof i teolog, pripadnik platoničarske škole u Kembridžu.

¹⁵ Navod iz Ovidija, *Preobraženja*, XV, 158.

no s različitim aspektom u svakom njenom delu, pa čak i u svakoj njenoj supstancijalnoj jedinici. Sem ove nove analize stvari, razumeo sam bolje i analizu pojmova, ili ideja i istina. Sada shvatam šta je to istinska, jasna, razgovetna i, smem li da upotrebim tu reč, adekvatna ideja; i koje su prvobitne istine i istinske aksiome, razliku između nužnih istina i istina fakata, između rasuđivanja ljudi i predstava u životinja, koje su tek senke prvih. Najzad, iznenadićete se, gospodine, kad čujete sve što imam da vam kažem, a naročito kada shvatite koliko se time mnogo uzvisuje znanje o veličini i savršenstvu boga. Ne bih mogao da sakrijem od vas, od koga nemam šta sakrivati, koliko me prožima ushićenje i (ako mogu da upotrebim tu reč) ljubav prema ovom vrhunskom izvoru stvari i lepota, našavši da savršenstva koja ovaj sistem otkriva nadilaze sve što je čovek dosad predstavljao sebi. Vi znate da bih ponekad odlazio suviše daleko, priklanjajući se spinozistima, koji bogu priznaju samo beskrajnu moć, a ne i savršenstvo i mudrost. I zanemarujući istraživanje finalnih uzroka, smatraju da sve potiče iz jedne slepe nužnosti. Ali me je ovo novo prosvetljenje izlečilo od spinozizma i od tada ja uzimam katkad ime *Teofil*. Pročitao sam knjigu slavnog Engleza, o kome ste upravo govorili. Cenim je veoma, našavši u njoj divne stvari. Ali mi se čini da valja otići još dalje i da se čak treba odreći njegovih shvaćanja, pošto se uviđa da nas više nego što treba ograničavaju, unižavajući pomalo ne samo položaj čoveka već i stanje vasione.

FILALET. Odista me zbunjujete svakovrsnim čudesima, o kojima pričate na jedan krajnje jednostavan način da bih mogao lako u to poverovati. Hoću, međutim, da verujem da među tolikim novinama, s kojima nastojite da me razgalite, ima nečeg postojanog. U tom slučaju, nalazite me veoma učenim. Vi znate da sam uvek bio sklon da se pridržavam uma i da bih ponekad uzeo ime *Filalet*. Upravo zato, ako želite, služićemo se ovde sa ta dva imena, u tolikoj meri međusobno povezana. Ima načina da proverimo svoje poglede: pošto ste čitali knjigu slavnog Engleza, koja mi u tolikoj meri pričinjava zadovoljstvo, a koja razmatra znatan deo pitanja o kojima ste upravo govorili a naročito analizu naših ideja i saznanja da će najjednostavnije biti da sledimo nit njegove misli i da vidimo šta vi potom možete primetiti.

TEOFIL. Slažem se s vašim predlogom. Evo te knjige.

§ 1. FILALET. Čitao sam je toliko pažljivo da sam upamtio i same izraze, koje ću brižljivo slediti. Na taj način neću imati potrebe za obraćanjem knjizi, sem u nekoliko navrata, kada budemo to smatrali potrebnim. Najpre ćemo govoriti o poreklu ideja ili pojmova (prva knjiga), potom o različitim vrstama ideja (druga knjiga), kao i o rečima koje koristimo za njihovo izražavanje (treća knjiga) i, na kraju, o onim znanjima i istinama (četvrta knjiga) koje otuda proizilaze, a upravo će nas najviše zanimati ovaj poslednji deo.

Što se tiče porekla ideja, mislim, zajedno s ovim piscem i mnogim drugim učenim ljudima, da urođene ideje ne postoje, kao što ne postoje ni urođena načela. A da bismo odbacili grešku onih koji ih dopuštaju, dovoljno će biti da pokažemo, što će se videti na kraju, da nemamo ni najmanje potrebe za njima i da ljudi sva svoja znanja mogu da steknu bez pomoći bilo kakvih urođenih utisaka.

TEOFIL. Vi znate, Filalete, da ja odavno stojim na drugom stanovištu, da sam oduvek bio i da sam to još i sada za urođenu ideju boga, za šta se zalagao g. Dekart, a potom i za *druge* urođene ideje koje ne bi mogle da poteknu od čula. Sada pak, u skladu sa novim sistemom idem i dalje, verujući čak da sve misli i postupci duše potiču iz njene unutrašnje osnove, a da joj ne mogu biti naloženi putem čula, što ćete videti na kraju. Ali ću, za sada, ovo istraživanje ostaviti po strani, zadovoljivši se opšteprihvaćenim izrazima, budući da su oni doista dobri i da mogu biti uvažavani. A s obzirom na to da je u izvesnom smislu moguće reći da su spoljašnja čula delom uzrok misli, ispitaću u kom smislu, po meni, kao i s opštepriznatog stanovišta (kad je reč o delovanju tela na dušu, kao što s puno prava govore pristalice Kopernika i drugi o kretanju Sunca), postoje ideje i načela koja ne potiču od čula, a koja nalazimo u sebi a da ih nismo stvorili, iako nam čula daju priliku da ih pojмимо. Pretpostavljam da je vaš učeni pisac primetio kako pod izgovorom urođenih načela ljudi često brane svoje predrasude, želeći da zaobiđu napor njihovog zasnivanja. Ta ga je zloupotreba verovatno podstakla da se suprotstavi lenjosti i površnom načinu mišljenja onih koji pod prividnim izgovorom urođenih ideja i istina, koje je priroda utisnula duhu, s čime smo mi saglasni, ne žele da potraže i ispituju

izvore, veze i pouzdanost tih saznanja. Što se toga tiče, ja sam potpuno njegovog mišljenja i čak idem još dalje. Ne bih želeo da se na ma koji način naša analiza ograničava i voleo bih da se daju definicije svih termina koje je moguće odrediti i dokažu, ili nađe način njihovog dokaza, sve aksiome koje nisu prvobitne, ne obraćajući pažnju na mišljenje što ga mogu imati ljudi i ne brinući se o tome jesu li oni saglasni s tim ili ne. Bilo bi to od koristi više nego što se misli. No, izgleda, da je pisca suviše daleko odvela, inače hvale vredna, njegova revnost. Po meni, on nije dovoljno odvajao poreklo nužnih istina, čiji je izvor u razumu, od porekla istina fakata, koje nastaju posredstvom čulnih iskustava, pa čak i od nejasnih opažaja koji se nalaze u nama. Dakle, gospodine, vidite da se ja ne slažem s onim što vi uzimate kao činjenicu, naime, da mi možemo steći sva svoja znanja nemajući potrebe za urođenim utiscima. Dok će dalje izlaganje pokazati ko je od nas u pravu.

§ 2. FILALET. Odista ćemo to videti. Slažem se s vama, dragi Teofile, da nema prihvaćenijeg mišljenja od onoga da postoje izvesna načela istine koja ljudi univerzalno prihvataju. Ona su stoga nazvana *opšti pojmovi* (χρημαί ἔννοια) pa se zato zaključuje da ova načela valja zasnivati na utiscima, koje duše dobijaju zajedno s postojanjem. § 3. Ali čak i da je činjenica da postoje načela koja čitav ljudski rod prihvata, opšta saglasnost ne bi ni najmanje dokazivala da su ona urođena, ako može da se ukaže, kao što ja mislim, na jedan drugačiji put kojim su ljudi mogli pristupiti opštoj saglasnosti mišljenja. § 4. Ali je još gore to što takva opšta saglasnost uopšte ne postoji, čak ni s obzirom na ona dva čuvena *spekulativna načela* (o *praktičnim načelima* govorićemo kasnije), da *sve što jeste, jeste*; i da je nemoguće da *neka stvar u isto vreme i bude, i ne bude*. Odista, velikom delu ljudskog roda ova dva osnovna stava, koja ćete vi bez sumnje uzeti kao *nužne istine* i aksiome, nisu čak ni poznata.

TEOFIL. Ja ne zasnivam pouzdanost urođenih načela na opštoj saglasnosti, jer sam vam rekao, Filalete, da po meni treba nastojati da dokažemo sve aksiome koje nisu prvobitne. Slažem se s vama da veoma opšta, ali ne i univerzalna, saglasnost može da proistekne iz neke tradicije ljudskog roda, kao što je pušenje za manje od jednog veka bilo usvojeno gotovo od svih naroda, iako su bili nađeni izvesni

ostrvljani koji se nisu pušenju ni odavali pošto nisu znali za vatru. Tako su neki učeni ljudi, čak i među teolozima, ali iz sekte Arminija,¹⁶ verovali da znanje o božanstvu potiče iz veoma stare i neobično rasprostranjene tradicije i hoću da verujem da je vaspitanje potvrdilo i korigovalo ovo saznanje. Međutim, izgleda da priroda i bez pomoći učenja vodi k njemu: čuda u prirodi naterala su ljude da misle na neku višu silu. Viđeno je tako gluvonemo dete kako bdi pred punim mesecom, a bili su pronađeni i narodi koji su strahovali od nevidljivih sila, mada nisu naučili ništa od drugih naroda. Priznajem, dragi Filalete, da to još uvek nije ideja boga, kakvu imamo i kakvu zahtevamo. Ali je ona ipak ukorenjena u dubini duše, a da tu nije stavljena izvana, kao što ćemo videti, dok su večni božji zakoni delimično ucrtani ovde na jedan još čitljiviji način, poput instinkta. No, to su praktična načela o kojima ćemo imati još prilike da govorimo. Ipak treba priznati da sklonost ka saznanju ideje boga leži u samoj čovekovoj prirodi. I ako bismo prvo učenje o bogu pripisali otkrovenju, ipak ona lakoća koju su ljudi posvedočili prihvatajući to učenje dolazi iz prirode njihovih duša. Doći ćemo kasnije do misli da spoljašnje učenje samo pobuđuje ono što je u nama. Dakle, jedna dovoljno opšta saglasnost ljudi znak je, a ne dokaz, postojanja urođenog načela, dok se tačan i konačan dokaz postojanja tih načela sastoji u tome da se pokaže da njihova pouzdanost dolazi od nečega što je u nama. Da bih vam odgovorio na ono što kažete protiv opšteg prihvatanja dvaju velikih spekulativnih načela, ipak najbolje zasnovanih, mogu reći da bi ona, čak i da nisu poznata, ipak bila urođena, jer ih ljudi priznaju čim čuju za njih. Ali ću dodati, isto tako, da ih u suštini svi znaju i da se mi u svakom trenutku koristimo načelom protivurečnosti (na primer), a da posebno ne znamo to i da nema takve nezalice koja u jednoj, po nju ozbiljnoj, stvari ne bi bila ganuta ponašanjem nekog lažljivca kad sebi protivureči. Na taj način ljudi se koriste načelima, mada ih direktno ne sagledavaju; to je gotovo isto kao kad čovek čuva potencijalno

¹⁶ Arminije (1560–1609), holandski teolog, čije je učenje protiv kalvinističke teorije o predodređenju, dovelo do dugačkih rasprava između *arminijanaca* i njihovih protivnika *gomarista*. U „umne ljude“, zastupnike pomenute teze, koja inače nije tipično arminijanistička, spada i holandski teolog Episkopije (up. bel. 101).

u svome duhu stavove koji su izostavljeni u entimemama¹⁷ i ostavlja ih po strani ne samo u govoru već i u mislima.

§ 5. FILALET. Ono što kažete o tim potencijalnim znanjima i unutrašnjem izostavljanju, iznenađuje me, čini se da je tvrđenje da u duši postoje utisnute istine koje ona ne opaža istinska protivurečnost.

TEOFIL. Kad već imate takvu predrasudu, ne čudim se što odbacujete urođena znanja. Ali se čudim što vam nije palo na um da mi posedujemo bezbroj različitih znanja koja ne opažamo uvek, čak ni onda kada imamo potrebe za njima. Njih pamćenje treba da čuva, a sećanje da iznosi, što često, ali ne uvek, i čini po potrebi. Mnogo bolje se to naziva „pridoći“,¹⁸ jer sećanje zahteva izvesnu pomoć. Odišta, kod tog mnoštva znanja, bez sumnje je potrebno da postoji nešto što bi nas navodilo da obnovimo neka od njih, pre drugih, pošto je nemoguće da istovremeno razgovetno mislimo o svemu što znamo.

FILALET. Mislim da ste, što se toga tiče, u pravu: opšte tvrđenje da *čovjek uvek opaža sve istine koje se nalaze u njegovoj duši*, izneo sam nedovoljno oprezno. Ali će biti malo teže da odgovorite na ono što ću vam upravo reći. Naime, ako je moguće za neki poseban stav reći da je urođen, iz istog bi razloga bilo moguće prihvatiti da su svi razumni stavovi, koje bi duh mogao ikada posmatrati kao takve, već utisnuti u dušu.

TEOFIL. Slažem se s vama, što se tiče čistih ideja, koje stavljam nasuprot čulnim priviđenjima, i s obzirom na nužne istine, ili istine uma, koje suprotstavljam istinama fakata. U tom smislu treba reći da su čitava aritmetika i geometrija urođene i da su u nama na potencijalan način, tako da bismo ih mogli iznaći, pažljivo posmatrajući i sređujući ono što već imamo u duhu, ne koristeći bilo kakvu istinu iz iskustva, ili tradicije. To je pokazao Platon u jednom dijalogu¹⁹ u kome Sokrat privodi dete ka teško shvatljivim istinama jedino običnim pitanjima, ne podučavajući ga ničemu. Takve nauke čovek može da izmisli u svome kabinetu čak i sa zatvorenim očima, ne stičući posmatranjem, niti pak dodirrom istine koje su mu potrebne, iako je tačno da on ne bi saznao ideje o kojima je reč da nije nikada ništa video niti

¹⁷ Silogizmi, čija jedna premisa nije izričito navedena.

¹⁸ Na latinskom: *sub-venire*, dok je *le souvenir* (fr.) = sećanje. – *Prim. prev.*

¹⁹ *Menon* (82 b – 85 b).

dotirnuo. Zahvaljujući zadivljujućoj ekonomiji prirode, mi ne bismo mogli imati apstraktne ideje koje ne bi počivale na nečemu čulnom, makar to bili poput slova i zvukova, iako ne postoji nikakva nužna veza između ovakvih proizvoljnih znakova i takvih misli. I kad čulni tragovi ne bi uopšte bili potrebni, prestabilirana harmonija između tela i duše ne bi postojala o čemu ćemo imati prilike detaljnije da razgovaramo. Ali to ne sprečava duh da iz samog sebe zahvata nužne istine. O tome koliko daleko može on otići bez ikakve pomoći, koristeći tek čisto prirodnu logiku i aritmetiku, pokazuje primer onog švedskog mladića koji je, ako se dobro sećam onoga što su mi prlčali, oslanjajući se na svoju logiku trenutno izvodio obimna izračunavanja u svojoj glavi, iako nije znao uobičajeni način računanja, pa čak ni da čita i piše. Tačno je da on nije mogao da izađe na kraj sa suprotnim operacijama, poput onih koje nalažu izvlačenje korena. Ali ga to ne bi sprečilo da i njih izvede nekom novom dovtljivošću svoga duha, što sve samo dokazuje postojanje različitih stepena teškoća saznanja onoga što je u nama. Ima urođenih načela, zajedničkih i lako dostupnih saznanju svakoga; postoje i teoreme koje se, jednako, trenutno otkrivaju, a koje čine sadržaje prirodnih nauka – obimom veće kod jednog čoveka nego kod drugog. Najzad, može se takođe, u širem smislu reći, zvati urođenim – što je dobro učiniti, da bismo imali razumljivije i određenije pojmove – sve istine koje je moguće izvući iz prvobitnih urođenih znanja, budući da ih duh može, što nije uvek lako, da izvuče iz svoje unutrašnje biti. No, prida li neko drugačiji smisao govoru, neću raspravljati o rečima.

FILALET. Složio sam se s vama da čovek može u duši imati nešto što ne poima i da se u datom trenutku ne seća svega što zna, ali da je ipak bilo potrebno da to nekad nauči i izričito zna. Tako da ako je moguće reći da u duši postoji nešto, iako ga duša još nije saznala, to može biti samo stoga što ona ima sposobnost ili mogućnost da to učini.

TEOFIL. Zašto to ne bi moglo imati i dragi razlog, naime, da tako nešto duša može imati u sebi, mada ono nije pojmljeno? Jer, s obzirom na to da stečeno znanje može pamćenjem biti sakriveno u duši, što priznajete, zašto ne bi bilo moguće da je priroda jednako sakrila u sebi izvesno izvorno znanje? Treba li da sve što je svojstveno

prirodi supstancije koja saznaje samu sebe, bude njome saznato aktuelno? Ne može li i ne treba li takva supstancija (kakva je duša) da ima različita svojstva i stanja, koja je nemoguće sva sagledati odmah i u isto vreme? Platoničari su mislili da su sva znanja sećanja i da zato istine koje duša donosi s rađanjem čoveka, zvane urođene istine, treba da budu ostaci ranijeg jasnog saznanja. Ali je ovo mišljenje potpuno neosnovano i lako se pokazuje kako je nužno da duša već ima urođena znanja u izvesnom prethodnom stanju (ako ima mesta preegzistencija), ma koliko daleko ono bilo, upravo kao i u sadašnjem stanju; ona bi, dakle, morala poticati od nekog drugog prethodnog stanja, gde bi konačno bila urođena, ili barem uzajamno sazdana, ili bi pak valjalo ići do beskonačnosti i prihvatiti da su duše večne. A onda bi ova znanja bila odista urođena, jer ne bi imala nikad svoj početak u duši. Ako bi pak neko tvrdio da je svako prethodno stanje nasledilo nešto od ranijeg što samo ne bi predalo kasnijim stanjima, odgovoriće mu se da bi izvesne očevodne istine trebalo da pripadaju svim stanjima. I ma kako postavljali sve to, jasno je, pri svim stanjima duše, da su nužne istine urođene i da se dokazuju onim što se nalazi unutra, budući da se ne mogu ustanoviti iskustvom, na način kako se to čini sa istinama fakata. Zbog čega čovek ne bi trebalo da ima u svojoj duši nešto čime se nikada ne bi koristio? I da li je isto imati nešto, ne služeći se njime i biti tek u mogućnosti da se ono zadobije? Kad bi to bilo tako, mi bismo uvek raspolagali jedino stvarima kojima se koristimo; znamo, međutim, da je pored sposobnosti i predmeta potrebna često izvesna sklonost prema sposobnosti ili predmetu, ili prema oboma, da bi se sposobnost mogla da izvrši nad predmetom.

FILALET. Postavljajući ovako stvari, moglo bi se reći, da postoje istine utisnute u duši koje ona nikad nije saznala i što čak nikada neće ni učiniti; izgleda mi to čudnovato.

TEOFIL. Ne vidim tu ničeg besmislenog, iako ne može da se tvrdi da takve istine postoje. Jer se stvari uzvišenije od onih što ih možemo saznati u sadašnjem životu mogu javiti nekad u dušama, kad ove budu u drugačijem stanju.

FILALET. No, pod pretpostavkom da ima istina koje mogu biti utisnute u razum, iako ih on ne poima ne vidim, s obzirom na njho-

vo poreklo, kako se one mogu razlikovati od istina koje je on jedino u mogućnosti da sazna.

TEOFIL. Duh je sposoban ne samo da ih sazna već i da ih otkrije u samome sebi. Kad bi on imao samo prostu sposobnost za sticanjem znanja, ili pasivnu snagu za to, onako neodređenu, kao što je moć voska da poprima oblike, ili moć čiste table za beleženjem slova, ne bi bio izvor nužnih istina, što sam upravo dokazao; jer je neosporno da čula nisu dovoljna da bi iskazala potrebu za njima i da tako duh ima predispoziciju (aktivnu, kao i pasivnu) da ih iznosi sam iz svoje unutrašnje biti, iako je potrebno da mu čula pruže povod i privuku njegovu pozornost, usmerivši ga pre prema ovim nego prema onim. Vidite, dakle, gospodine, da ona, inače veoma učena, lica drugačijeg mišljenja kao da nisu dovoljno razmišljala o posledicama razlika između nužnih ili večnih istina, i iskustvenih istina što sam već primetio i što pokazuje čitav naš spor. Izvoran dokaz nužnih istina potiče iz samog razuma, dok se druge istine dobijaju iz iskustva ili na osnovu čulnog posmatranja. Naš je duh sposoban da sazna i jedne i druge, ali je on izvor prvih, i ma koliko mnogobrojni bili posebni ogledi koji potvrđuju neku univerzalnu istinu, ipak se indukcijom zauvek ne bismo mogli ubediti u nju, ne prihvatimo li njenu nužnost na osnovu uma.

FILALET. Ako reči *biti u razumu* nose ma kakav pozitivan smisao, nije li istina da one znače biti razumom pojmljen i saznat?

TEOFIL. One za nas znače nešto sasvim drugo; dovoljno je ono što je u razumu da se može naći u njemu i da izvori, ili prvobitni dokazi istina o kojima je reč, budu jedino u razumu. Čula mogu da sugerišu, opravdaju i potvrde te istine, ali ne i da dokažu njihovu stalnu i večnu pouzdanost.

§ 11. FILALET. Ipak, svi koji će poželeti da ulože trud i pažljivije promisle o putevima razuma, naći će da to što se duh *bez napora* slaže s izvesnim istinama zavisi od same sposobnosti ljudskog duha.

TEOFIL. Vrlo dobro. Ali upravo taj poseban odnos čovekovog duha prema tim istinama čini lakom primenu ove sposobnosti na njih, pa se zato one nazivaju urođenim. Dakle, nije to gola sposobnost koja se sastoji u samoj mogućnosti da ih razume; to je predispozicija, darovitost, preoblikovanje koje određuje dušu i zahvaljujući čemu ove